शिक्षकहरूको कार्यक्षमता अभिवृद्धिमा स्रोतकेन्द्रको भूमिका

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना
तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्षको (E.P.M.ED.598) आंशिक
आवश्यकता परिपूर्तिका लागि
तयार गरिएको

शोध -पत्र

शोधकर्ता
डम्बरबहादुर कार्की
एम.एड. द्वित्तीय वर्ष
क्याम्पस रोल नं. : ६५/२०६२-२०६४
त्रि.वि. दर्ता नं. : २८२०१-९४
परीक्षा रोल नं. : २१४०३६५ (२०६५)

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस,
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
इन्द्रपुर, मोरङ

आश्विन २०६७

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि डम्बरबहादुर कार्कीले **शिक्षकहरूको कार्यक्षमता अभिवृद्धिमा स्रोतकेन्द्रको भूमिका** शीर्षकको शोधपत्र मेरो पूर्ण निर्देशनमा रही तयार गर्नु भएको हो । यस शोधपत्रको समग्र मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

....

सहायक प्राध्यपक अशोक बस्नेत
शोध निर्देशक
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर, मोरङ

स्वीकृति पत्र

शिक्षकहरुको कार्यक्षमता अभिबृद्धिमा स्रोतकेन्द्रको भूमिका शीर्षकको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको निमित्त डम्बरबहादुर कार्कीद्वारा तयार पारिएको शोधपत्र स्वीकृतिका लागि मूल्याङ्कन समितिमा प्रस्तुत गर्नु भएकोले यो शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क.स	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	
२.	अशोक बस्नेत	शोध निर्देशक	
३	खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल	सदस्य शोध समिति	
४	प्रा.डा. बासुदेव काफ्ले	वाह्य परीक्षक	

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वित्तीय वर्षको अनिवार्य पत्रको रुपमा आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्र **शिक्षकहरुको कार्यक्षममता अभिबृद्धिमा स्रोतकेन्द्रको भूमिका** अध्ययन क्षेत्रका स्रोतकेन्द्रले गरेका कार्यहरु र स्रोतकेन्द्रले भोल्नुपरेका समस्याहरुसंग सम्बन्धित छ । शोधपत्र अध्ययन क्षेत्रका स्रोतकेन्द्र , स्रोतव्यक्ति, प्रधानाध्यापक र शिक्षकहरुबाट प्राप्त तथ्याङ्क एवं जानकारीका आधारमा तयार पारिएको हुनाले सम्बन्धित क्षेत्रमा यो शोधपत्र उपयोगी हुने कुरामा आशावादी छु । यस विषयमा शोध गर्ने अवसर प्रदान गर्नु भएकोमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङ प्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

यो शोधपत्र तयार गर्न अवसर प्रदान गर्नुभएकोमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागीय प्रमुख लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । आफ्नो अनेकौं व्यस्तताको बाबजुद शोधपत्र तयार गर्न सरसल्लाह, सुझाव तथा कुशल निर्देशन दिई अमूल्य सहयोग प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु अशोक बस्नेत प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सरसल्लाह एवम् सहयोग र सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरुहरु खगेन्द्र लुइटेल, केशवराज भट्टराई प्रति आभारी छु ।

सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्रममा सहयोग गर्नुहुने स्रोतव्यक्तिहरु प्रेमबहादुर दाहाल, भीमराज आङ्बो, विश्वनाथ भण्डारी, विनोदकुमार ठाकुर तथा अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका प्र.अ. तथा शिक्षक, शिक्षिकाहरुलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा मलाई यो शोधपत्र तयार गर्न उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्न सहयोग गर्ने परिवार, सहपाठी मित्रहरु, सहकर्मी शिक्षकहरु प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु साथै हस्तलिखित यस शोधपत्रलाई मेहनतका साथ कम्प्यूटर टाइप तथा सम्पादन गर्न सहयोग गर्नुहुने स्वागत कम्प्यूटर सर्भिश, इन्द्रपुर- ३, विराटचौकलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

डम्बरबहादुर कार्की

शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना
तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर, मोरङ

शोधसार

शिक्षकहरुको कार्यक्षमता अभिबृद्धिमा स्रोतकेन्द्रको भूमिका शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्र तयार पारिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रको मूख्य उद्देश्य शिक्षकहरुको कार्यक्षमता अभिबृद्धि गर्न स्रोतकेन्द्रले खेलेको भूमिकाको अध्ययन गर्नु रहेको छ । उक्त उद्देश्य पूरा गरी निष्कर्ष निकाल्नका लागि पाँचथर जिल्लाका स्रोतव्यक्तिहरु ४ जना, प्र.अ.हरु १६ जना र शिक्षकहरु ३२ जनालाई प्रश्नावलीमा समावेश गरिएको छ । स्रोतकेन्द्रहरुको छनोट उद्देश्यपूर्ण नमूना छनोट विधिको आधारमा गरिएको छ भने विद्यालय र शिक्षकहरुको छनोट Random Sampling नमुना छनोट विधिको आधारमा गरिएको छ । अनुसन्धानका क्रममा मायोको मानव सम्बन्ध सिद्धान्त, मेरी पार्कर फुलेटको समन्वयको सिद्धान्त र मास्लोको अभिप्रेरणाको सिद्धान्त यसको सैद्धान्तिक ढाँचाका रुपमा लिइएको छ । प्राप्त तथ्याङ्कहरुलाई तालिकीकरण, बृतचित्र र प्रतिशतमा देखाउने प्रयास गरी तथ्याङ्कको व्याख्या, विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत अनुसन्धानमा स्रोतव्यक्तिबाट सबै विद्यालयमा निरीक्षण सेवा पुग्न नसकेको, स्रोतव्यक्ति र शिक्षक बीच विषयगत छलफल कम हुने गरेको, स्रोतव्यक्ति र शिक्षक बीच मायोले भने झैं राम्रो सम्बन्ध कायम हुन नसकेको, मेरी पार्कर फुलेटले भने झैं शिक्षकहरुलाई उचित समन्वय र प्रेरणा प्रदान गर्न नसकेको पाइयो । स्रोतकेन्द्रले शिक्षकहरुको कार्यक्षमता अभिबृद्धि गर्नको लागि शिक्षकको पेशागत विकास तालिम, पाठ्यक्रम प्रबोधीकरण, शैक्षिकसामग्री निर्माण तथा प्रयोग सम्बन्धी तालिम, स्थानीय भाषा शिक्षण तालिम, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरेको पाइयो । वर्तमान अवस्थामा स्रोतकेन्द्रमा आर्थिक अभाव, स्रोतव्यक्तिलाई तालिमको अभाव, विषयगत स्रोतव्यक्ति नहुनु, सहायक कर्मचारीको व्यवस्था नहुनु, दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था नहुनु, नीति नियम स्पस्ट नहुनु, राजनैतिक हस्तक्षेप र स्वच्छ शैक्षिक वातावरण नहुनु जस्ता समस्याहरु रहेको पाइयो ।

प्रस्तुत शोधपत्रमा स्रोतव्यक्तिले सबै विद्यालयहरुको निरीक्षण, सुपरीवेक्षण गर्नुपर्ने, विषयगत स्रोतव्यक्ति नियुक्त गर्नुपर्ने, स्रोतकेन्द्रलाई आर्थिक सुविधा प्रदान गर्नुपर्ने, स्रोतव्यक्तिलाई तालिम प्रदान गर्नुपर्ने , राजनैतिक हस्तक्षेप हुन नहुने, स्रोतकेन्द्रकमा सहायक कर्मचारीको व्यवस्था गर्नुपर्ने, दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था गर्नुपर्ने, स्पष्ट नीति नियम बनाउनु पर्ने, निरीक्षण प्रतिवेदन कार्यन्वयन हुनुपर्ने र स्वच्छ शैक्षिक वातावरण निर्माण गर्न सबैले एकताबद्ध भएर प्रयास गर्नुपर्ने सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची

शीर्षक	**पेज नं.**
सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञता	iii
शोधसार	iv
विषय सूची	v
तालिकासूची	**vii**
चित्र सूची	viii
केही संक्षिप्त शब्दको पूर्णरुप	**ix**
परिच्छेद १ : परिचय	**१-६**
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनको औचित्य	४
१.४ अध्ययनको उद्देश्यहरु	५
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	५
१.६ अध्ययनको परिसीमा	५
१.७ सम्बन्धित शब्दावलीको परिभाषा	६
परिच्छेद २ : सम्बन्धित साहित्यको पूनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका	**७-१२**
२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	७
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	९
२.३ शैक्षिक उपादेयता	१२
परिच्छेद ३ : अनुसन्धान विधि	**१३-१४**
३.१ अनुसन्धान ढाँचा	१३
३.२ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	१३
३.२.१ अध्ययनको जनसङ्ख्या	१३

३.२.२ नमूनाको आकार १३

३.२.३ नमूना छनोट विधि र आधार १३

३.३ अनुसन्धानका साधन १४

३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरु १४

३.५ तथ्याङ्कको प्रस्तुति, विश्लेषण र व्याख्या १४

परिच्छेद ४ : तथ्याङ्कको प्रस्तुति विश्लेषण र व्याख्या १५-४२

४.१ शिक्षकहरूको कार्यक्षमता अभिबृद्धि गर्न स्रोतकेन्द्रले गरेका कार्यहरू १५

४.१.१ विद्यालय निरीक्षण १७

४.१.२ एक शैक्षिक वर्षमा भएको निरीक्षण १९

४.१.३ विद्यालय निरीक्षणमा स्रोतव्यक्तिको व्यवहार २०

४.१.४ अतिरिक्त कार्यक्रमहरु २२

४.१.५ अतिरिक्त क्रियाकलाप २४

४.१.६ समूदाय परिचालन सम्बन्धी कार्यहरु २५

४.२ शिक्षकहरूको कार्यक्षमता अभिबृद्धि गर्न स्रोतकेन्द्रले गर्नुपर्ने कार्यहरू २६

४.२.१ कक्षा अवलोकन र विषयगत कक्षा अवलोकन २८

४.२.२ कक्षा अवलोकन पछि स्रोतव्यक्ति र शिक्षकबीच छलफल ३१

४.२.३ शैक्षणिक योजना बनाउन सहयोग ३२

४.३ स्रोतकेन्द्रका समस्याहरु ३४

४.४ स्रोतकेन्द्रका समस्या समाधानका उपायहरु ३९

परिच्छेद ५ : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरु ४३-४६

५.१ प्राप्तिहरु ४३

५.२ निष्कर्ष ४५

५.३ सुझावहरु ४५

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूचीहरु a-k

तालिका सूची

तालिका	शीर्षक	पेज नं.
१	शिक्षकहरुको कार्यक्षमता अभिबृद्धि गर्न स्रोतकेन्द्रमा सञ्चालित कार्यक्रम	१६
२	विद्यालय निरीक्षण	१७
३	विद्यालयमा एक शैक्षिक वर्षमा भएका निरीक्षण	१९
४	विद्यालय निरीक्षणमा स्रोतव्यक्तिको व्यवहार	२१
५	अतिरिक्त कार्यक्रमहरु	२३
६.	अतिरिक्त क्रियाकलाप	२४
७.	समुदाय परिचालनका कार्यहरु	२५
८.	शिक्षकहरूको कार्यक्षमता अभिबृद्धि गर्न स्रोतकेन्द्रले गर्नुपर्ने कार्यहरु	२६
९	कक्षा अवलोकन र विषयगत कक्षा अवलोकन	२९
१०	कक्षा अवलोकन पश्चात स्रोतव्यक्ति र शिक्षकबीच छलफल	३१
११	शैक्षणिक योजना बनाउन सहयोग	३३
१२	स्रोतकेन्द्रका समस्याहरु	३४
१३	स्रोतकेन्द्रका समस्या समाधानका उपायहरु	३९

चित्र सूची

चित्र	शीर्षक	पेज नं.
१	विद्यालय निरिक्षण	१८
२	विद्यालयमा एक शैक्षिक वर्षमा भएको निरीक्षण	२०
३	विद्यालय निरीक्षणमा स्रोतव्यक्तिको व्यवहार	२२
४	कक्षा अवलोकन	२९
५	विषयगतरुपमा कक्षा अवलोकन	३१
६	कक्षा अवलोकन पछि स्रोतव्यक्ति र शिक्षकबीच छलफल	३२
७	शैक्षणिक योजना बनाउन सहयोग	३३

केही संक्षिप्त शब्दहरुको पूर्णरुप

प्रा.वि.	: प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	: निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	: माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	: उच्च माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	: विक्रम सम्बत
जि.शि.का.	: जिल्ला शिक्षा कार्यालय
प्र.अ.	: प्रधानाध्यापक
क्षे.शि.नि.	: क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय
क्र.सं.	: क्रम सङ्ख्या